úm. 81

15-3-28

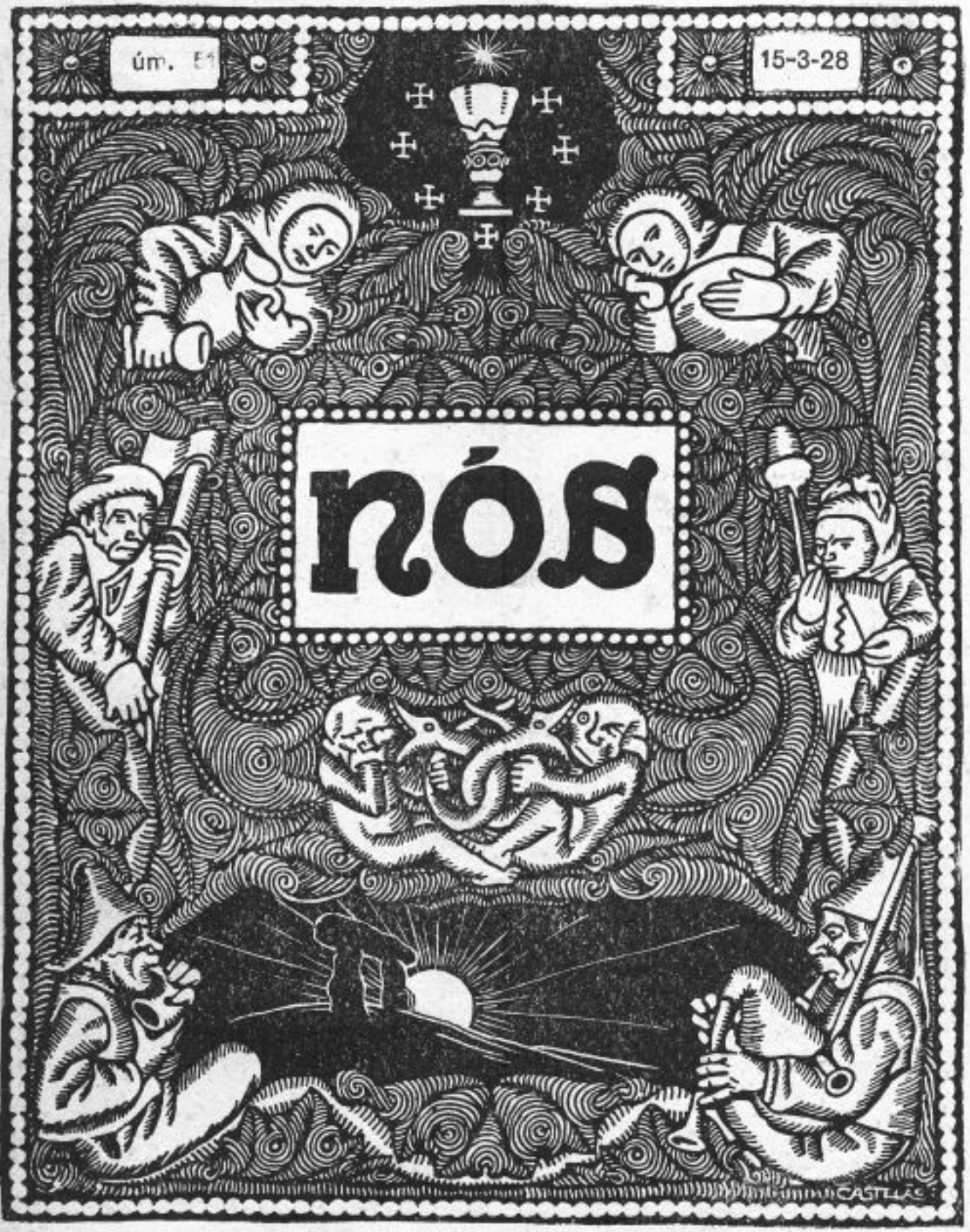

nós.

BOLETÍN MENSUAL da CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Adeministrador
ANXEL CASAL

DIREICIÓN E REDAUCIÓN:
Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.°—A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce números, na Península	6'00 *pesetas.*
Fora da Península	8'00 »
Número solto	0'70 »

NOTA

Este boletín non pubricará mais orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

Alalás do Mar, POR EMILIO MOSTEIRO.
Ensaios de Fisognomonía - (Francisco Añón), POR VICENTE RISCO.
Prehistoria e Folklore da Barbanza, POR FLORENTINO L. CUEVILLAS E F. BOUZA-BREY.
Probremas de Xeografía Galega, POR RAMÓN OTERO PEDRAYO.
Catálogo dos Castros Galegos, da Seizón de Prehistoria do S. E. G.
Os homes, os feitos, as verbas, POL-A REDAUCIÓN.

Reloxería ZENITH

MÁQUINAS PARLANTES. DISCOS
AGULLAS e ACCESORIOS

M. CALVIÑO - Ourense

Vicente Risco

Abogado

Santo Domingo, 47-2° Ourense

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano X ★ Ourense 15 Marzal 1928 ★ Núm. 51

ALALÁS DO MAR

A ENRIQUE F. SENDÓN.

1

O coro das prayas canta.
Bótase o faro a nadar
co teu relembro â deriva
e o degaro n-alta mar.
A ría ten nos seus beizos
a escuma do meu cantar.

2

O faro de Corrubedo
dirixe e leva o compás
ô cortexo das tuas verbas
e âs vagas da pleamar.

3

Voan pra vir ô naufraxio
do teu adeus derradeiro
todas as fiestras do porto
collidas na man do vento:

4

Hoxe tan soio o desfile
dos teus relembros en cross,
probe piloto do taxi
ou torreiro d-un farol.

EMILIO MOSTEIRO.

ENSAIOS DE PHISIOGNOMONÍA

FRANCISCO AÑON

Iste estudo, com'o qu'adicamos a Saco e Arce, está feito por un retrato: o retrato mais popularizado do Poeta dos Himnos, feito en dibuxo e reproducido d'abondo en libros, revistas e xornaes, retrato ben mais coñecido da xente que non os versos xa pouco leidos d'Añón. Anque hoxe, co intrés qu'encomenza a espertar o romantismo, non quita que volvan ser traguidos â autualidade.

Foi a persoalidade interna de Francisco Añón superior ou inferior â sua obra de poeta? D'un xeito xeral, a obra d'un escritor non é mais qu'aquela parte da sua vida interior qu'o escritor atinou a espresar. Un home calquera que poidera chegar a espresar, a dicir toda a sua vida interior, sería o maor escritor do mundo. No *Ulysses* semella que se quer *dicir todo,* e ata certo punto, tamén no *Portrait*. Mais estas son obras do noso tempo. No tempo d'Añón, o escritor non dicía mais qu'aquelo que consideraba dino de ser comunicado ôs demais. Estaba n-unha moito meirande dependenza do púbrico do qu'está o escritor de hoxe, e non daba mais qu'unha escolma do seu mundo interior, o que se consideraba *importante* ou *intresante*, contrariamente ô parecer de Ibsen. Por outra beira, eso de *dicilo todo* anque pareza paradoxa, nono pode facer mais qu'un introvertido, coma Joyce ou coma Proust; mais Añón era pol-a contra, un extravertido, com'imos ver. Por todas estas razós, un estudo fisiognómico d'un escritor do tempo d'Añón poidera dar que nos amostrara un home inteiramente difrente do que revelan os seus escritos.

Veleiquí temos ésa caraiterizada e forte testa románteca de Francisco Añón, que logo veremos que non tiña nada de forte... Imos ver n-il o reverso de Saco e Arce.

A fronte outa, botada pra atrás, o narís prominente, a queixada recollida por adiante, co papo pouco acusado, curto e tendendo â vertical, determiñan un prefil acusadamente convexo, que denota unha forte masculinidade, un caraute varonil e animoso, optimista e afirmativo. Face carnosa e grandeira, qu'ofrece ô ollar moita superficie, que s'amostra e s'ostenta, e parez franca, apesares de certos siñás de concentración, com'o pleganiento das sobrecellas e o bico pechado debaixo do gran bigote. Carauteres todos concordantes, com'os qu'agóra imos ver.

Á fronte despexada, moi ancha, da que vai recuando o cabelo, que semella levado pra trás por un vento de treboada—o vento de que foi xoguete a vida do gran romántico, do gran viaxeiro, que foi un pouco com'as follas secas que cantou Castor Elices, ánimo incerto, que loita desespradamente co-a sorte, que é o vento qu'axita ises cabelos, botados pra trás, co ise peiteado que n-aquil tempo chamaban *á la Robespierre,* en consonancia co-as ideias do autor do *Himno dos povos,* o qual amostra tamén un bigote *castelarino*, com'as sobrecellas... Añón tiña un dermatoesquelete repubricán...—e rematando abaixo n-unhas sobrecellas crespas e enrugadas, forma a parte anterior d'un cráneo braquicéfalo, de gran desenrolo sobre todo en outura, qu'o faría clasificar decididamente no tipo cerebral, senón fora pol-a importanza que semella ter o diámetro bicigomático, que nos leva a telo mais ben coma tipo respiratoiro. De todol-os xeitos, esta frente que se vai pra trás arredándose da vertical, indica o home impulsivo, arrautado, que pensa pouco o que fai, ou que fai mais do que pensa. Xa emprincipiamos a ver que non era Añón un home forte, un home de vontade sostida, senón d'arrautos, de vontade intermitente, d'alternancias d'op-

timismo e pesimismo, d'iniciativa e pasividade: un ciclotímico.

O tramo meio da face, que corresponde orgánicamente ô peito e metafisecamente ô mundo intermeio ou vital—a vida (curazón e aparato respiratoiro) ten o seu principal asento no peito—ten un desenrolo especial que amostra un esprito inquedo, aventureiro, soñador, utopista: gran diámetro bicigomático, pómulos marcados. Oferce â ouservación, n-iste retratro, carauteres ben dinos d'estudo: tres liñas paralelas descendentes de cada lado da face, que parten do ángulo interno dos ollos, d'enriba das aletas do narís, e dos ángulos dos beizos, e que sucan fondamente as fazulas, marcando os regos da disgracia, do home estragado e traballado pol-a vida, esclerosado, vencido e tristeiro. A carón d'istes tres regueiros das bágoas, pouco fai o narís audaz, cortado na punta, cheo d'acometividade e de grandes ideias; pouco fan ises ollos craros e francos, un pouco saídos pra fora; cheos de confianza e lealdade, que nol-o amostran ademais com'un estravertido, un home dado â vida de relazón e con preocupaciós d'orde social preferentes. Cando surtíu â vida Francisco Añón, era xa un vencido, era xa un home entregado ô fado

qui m'emporte
çá e lá
pareille á la
feuille morte...

que diríamos xuntando a ispiración d'Elices â de Verlaine... Condanadas a morte iban as ilusiós qu'enchían aquiles ollos e aquela fronte manífeca...

Probe Añón! Era todo esprito. O tramo inferior da face, onde s'amostran os apetitos materiás, está n-il caxequ'atrofiado. Ten unha queixada forte, mais retirada e coma posta en derradeiro termo, recollida, domiñada, escurecida pol-a fronte, pol-o narís, pol-os pómulos.

O bico, que se non pode apreciar n-iste retrato, adiviñase sorridente por debaixo do gran bigote de trunfal xovialidade, igual qu'os ollos qu'ainda queren rir en contra dos sucos de tristura que n-iles comenzan. Denuncian istes carauteres un humorismo confiado e san, verdadeira *bonhomie*, en contraste remarcábele cos plegues preocupados e doorosos do éntrecello.

Probe Añón! Non é a sua unha traxedia interior com'a de Saco e Arce, home de firme vontade que se vencía, que s'ollaba a sí mesmo. Non: Añón amóstranos unha sorte de semi-infantilidade sostida moitos anos contra vento e mareia qu'ô fin o venceu. Era un inxenuo; era feble d'alma. Deixábase levar no trebón da vida; era capás de grandes pulos, mais cansaba logo; se non conformaba con soñar o seu soño, e queríao atopar na realidade da vida, e tampouco era forte pra conformar a vida—ô menos a sua vida—ô qu'era o seu soño. Romantismo dinámico. E, crar'está...

VICENTE RISCO

PREHISTORIA E FOLKLORE DA BARBANZA

(Proseguimento)

Mámoa núm. 2.—Afastada 10 metros da *Casota do Páramo*. Ten 6 metros de diámetro, está moi derramada e non se ollan n-ela pedras do dólmen.

Mámoa núm 3.—A 25 metros cara o oeste da anterior. Ten 17 metros de diámetro e non conserva restos visibels da cámara.

MÁMOA DO ARMADOIRO. — Situada a 200 metros cara o suloeste, da *Casota do Páramo* e no cume de un pequeno outeiro.

Mede 15 metros de diámetro por 2 de outo. Contiña no seu interior catro chantas da anta, cuio ancho varia entre 50 e 85 centímetros (fig. 24). Están de seguro istas chantas unha miga maquiadas dos seus asentos, mais do seu cativo grandor e da posizón que oxe ocupan, tírase que o dólmen de que formaban parte era pequeno ata o punto de non atinguir o seu diámetro maisimo mais que un metro.

(Fig. 24).—Mámoa do Armadoiro

Ista mámoa foi escavada sen que alcontraramos outra cousa que uns carbons.

MÁMOA DA POZA DA LAGOA.—A 150 metros, cara o sul da anterior. Mede 22 metros de diámetro e ollase moi remexida, sen que aparezan restos da anta.

GRUPO DA PEDRA DA XESTA.—A 150 metros cara o suleste da anterior. Consta de tres mámoas.

Mámoa núm. 1.—Aparez moi derramada e ca morea tumular moi baixa. Despois de escavada ollamos no seu interior a curiosa cámara da figura 25. As pedras *a* e *b*, pousadas de canto, forman a cabeceira e axuntanse angularmente. As *c* e *d*, continuan pol-as duas bandas, i-están asímesmo pousadas de canto. A lousa *e*, indudabelmente maquiada, ollase ergueita a meias e facendo co chan un ángulo agudo. As *f* e *g*, están deitadas e son sen dúbida a *f* continuazón da *c* e a *g* da *e*.

Recostruida de iste xeito a cámara en custión alcontramonos c-un megalito de tres metros de longo por un de ancho e noventa centímetros de outo, formado por sete pedras pousadas no senso da maor lonxitude, correspondendo tal feitura á das cistas megalíticas, mais sen incruirse por compreto no seu xeito tipolóxico mais corrente. En efeito e o normal n-ista crás de sepulturas, que a cabeceira estea costituída por unha soia pedra (Odemira, Quinta da Agua Branca e imensa maoría das cistas catalás e vascas) e cando escepzoalmente está formada por varias, ollanse colocadas en liña reita.

Así e todo atopamos en Cataluña unha cista, a de Sarri, Nores, cuia cabeceira ten tres laxas, dispostas angularmente (1) e achamos tamén en Portugal, na rexión de Pavía, catro sepulturas situadas respeitivamente nas herdades dos Antoes, de Entreguas, de San Miguel e da Madre de Deus (2)

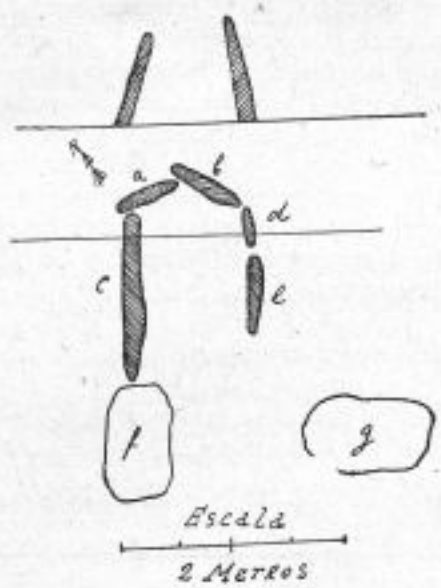

(Fig. 25).—Mámoa núm. 1 da Pedra da Xesta

con cabeceiras iguaes a da Pedra da Xesta e ainda de grandor total moi semellante, tendo que crasificar en secuenza o sepulcro que nos ocupa entre as cistas megalíticas, anque dentro de unha variedade non abondosa.

(1) Vex., *Lluís Pericot*, «La Civilización megalítica Catalana y la Cultura Pirenaica», Barcelona, 1925, lám., II, núm. 4.

(2) *Vergilio Correia*, El Neolítico de Pavía, Memoria número 27 de la C. de Investigaciones P. y P. Madrí, 1921, páxina 10, fig. 55.

Iste xénero de costruzón funeraria en cista é, ô parecer pouco frecuente na Galiza, onde ata de agora non se teñen sinalado outros cisemprares que os de Vilacampa e Recaré, pubricados por Villaamil y Castro (1) e quizais a «arca o sepultura con losas pizarreñas» das Pontes de García Rodríguez (2) onde apareceron dous machados de pedra polida.

(Fig. 26).—Mámoa número 1 da Mámoa Cavada

Mámoa núm. 2.—A 24 metros da anterior. Ten 14 metros de diámetro.

Mámoa núm. 3.—Case o pé da anterior e de 10 metros de diámetro.

Ningunha de ista duas derradeiras mámoas foi aberta por alcontrarse moi esborralladas e remexidas.

GRUPO DA MÁMOA CAVADA.—Está situado a 300 metros cara o suleste da anterior e compoñeno dous túmulos afastados entre sí 60 metros.

Mámoa núm. 1.—De 20 metros de diámetro. Contén no seu interior todal-as pedras da cámara, que son sete, i-está faltosa da tampa. Dispoñense aquelas pedras do xeito representado na figura 26.

Ollase craramente a lousa da cabeceira, *a*, de 90 centímetros de ancho, e a carón de ela a porta, ourentada pra o leste e flanqueada pol-os esteios *b* e *c*. As duas chantas *d* e *e* que debían imbrincarse na da cabeceira atopanse desprazadas do seu primitivo lugar e botadas cara atrás.

Crasificase doadamente iste megalito entre os de cámara sinxela e chantas imbricadas tan abondosos na Galiza. Anque de grandor cativo, o seu diámetro maor non pasa do metro e meio, identificase moi ben pol-a sua feitura ca anta de Axeitos.

Mámoa núm. 2.—Ten a morea túmular moi esborrallada e dentro de ela conserva ainda tres chantas do dólmen, duas de 1'05 metros de ancho e a terceira unha miga mais pequena (fig. 27). As tres aparecen espetadas no chán.

As duas antas foron esproradas sen que renderan ningún moblario.

GRUPO DE PORTO TRAVÉS.—A 400 metros cara o oeste da Pedra da Xesta. Formano duas mámoas de 10 e de 26 metros de diámetro respeitivamente, afastadas 100 metros unha da outra. Na mais grandeira, ollanse tres pedras meio deitadas que deberon pertencer a cámara dolménica.

Non se fixo esprorazón en ningunha das mámoas de iste grupo.

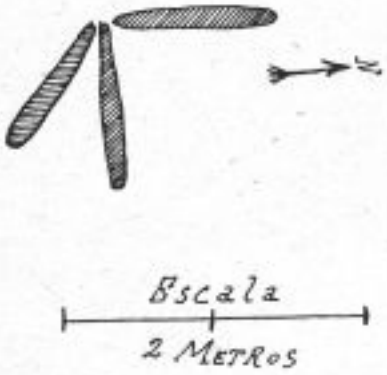

(Fig. 27).—Mámoa núm. 2 da Mámoa Cavada

GRUPO DA ARCA DA BARBANZA.—A 600 metros aprosimadamente da anterior cara o sul, e formado por duas mámoas, unha de elas moi pequena, compretamente esborrallada e sen siñás visibels do dólmen e a outra, afastada 30 metros cara o leste da

(1) Véx., «Antigüedades prehistóricas y Célticas de Galicia».

(2) *Santiago de la Iglesia.* «Catálogo de Prehistoria», Almanaque Ferrolano para 1927.

anterior, que é a conecida co nome de Arca da Barbanza—É ista sen ningunha dúbida a anta meirande non soio da Barbanza senon tamén de toda Galiza, e pol-a sua feitura unha das mais intresantes.

Asentase n-unha valgadiña, perto do lugar chamado «Campo dos Cregos» e non lonxe do Coto da Amoreira. Conserva restos ben patentes do túmulo, e no meio de iles xurde o megalito, que conserva a totalidade das suas pedras, anque moi maquiadas as mais de elas (fig. 28).

(Fig. 28).—Arca da Barbanza

Ten a Arca da Barbanza, cámara e corredor. A primeira fórmana once chantas de ancho moi variabel, de 2 metros a 70 centímetros, cinguen unha área de 4 metros de longo por 3'20 de ancho. O esteio da cabaceira, aparez deitado cara o interior da cámara e os da banda direita moito mais maquiados que os da ezquerda. O corredor feito con catro lousas ten 2'68 metros de longo por 1 de outo e 85 centímetros de ancho.

O conxunto da anta, estaba coberto por tres tampas que corresponden; unha *b*, á cámara e duas *c* e *d* ó corredor. A primeira óllase derrubada cara a direita e apoiando un dos seus cantos no chán. As duas cobertas do corredor, atopanse unha case que *in sitn* e a outra deitada no chán, perto da porta que está ourentada pra o suleste.

A outura da cámara é de 2'60 metros.

Se pomos en comparanza a longura total de iste megalito, perto dos 7 metros, cas ennumeradas ó falar da anta de Argalo, xurde nidiamente ante os ollos a desproporzón das suas mensuras co grandor mais cativo dos outros dólmens galegos, mais sen que por elo se acuse na feitura da Arca da Barbanza ningunha tendenza evolutiva cara a galeiria coberta.

En efeito, a anta que nos ocupa, non sinala na sua estructura ren que a aparte do tipo das de corredor algo desenvolto. Iste e mais a cámara teñen unha outura e un ancho ben difrente, e soio no xeito de estar colocados os esteios da banda da ezquerda, parecese albiscar certa tendenza a confundirse os dous elementos, arringleirandose na mesma liña.

O interior do megalito, alcóntrase case valeiro de terra, por cuia razón prescindimos de facer ningún traballo esproratorio. Esaminamos en troques afincadamente todal-as pedras en precura de algunha insciltura con resultado por compreto negativo, a pesar do coal non arriscamos encol de iste estremo un parecer definitivo, pol-as ruís condizóns de luz, o apardecer de un día de nevoeira, en que fixemos o eisame.

MÁMOA DO OUTEIRO REDONDO DA BRAÑA DE PRADOS.—Situase a un meio kilómetro cara o leste da Arca da Barbanza. Recebe o seu nome por alcontrarse perto de un penedo que é desinado de aquil xeito.

Ten 25 metros de diámetro e acocha no seu interior un dólmen faltoso da tampa e cas pedras restantes moi maquiadas. Componse de once esteios, cuio ancho varía de 1 metro a 40 centímetros e cuia posizón primitiva non resulta doado determiñar. Pol-o seu número poderiase matinar se formaban

unha anta, con cámara de sete chantas e corredor de catro, mais nin a sua outura que é moi semellante, nin a sua colocazón actual autorizan de abondo ista hipotesis. Poderían as pedras *a, b, c* e *d* (fig. 29) representar os

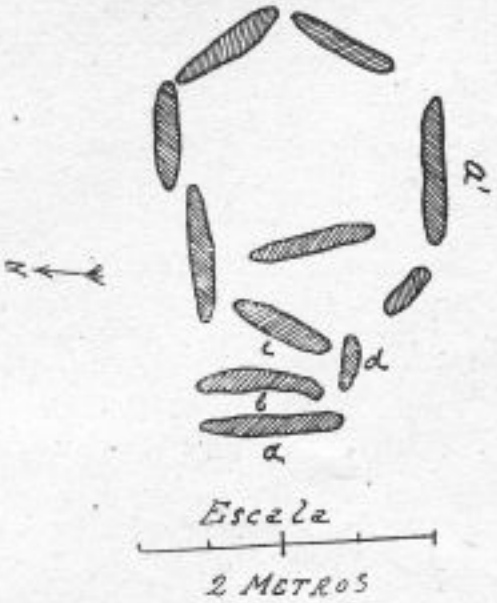

(Fig. 29).—Mámoa do Outeiro Redondo da Braña de Prado

restos de tal corredor, mais alcontraríamonos c-unha ourentazón rara da entrada que se carearia pra o ponente e con que a carón seu non aparecía cabaceira, que resulta imprescindibel pra repartir lóxicamente as sete chantas da cámara.

Deixaremos pol-o tanto ista custión pra fixarnos n-unha curiosa particularidade de un dos esteios de ista anta. No sinalado na (fig. 30) aparez un burato semicircolar praiticado na banda superior da lousa. Son frecuentes na Francia e tamén na Siria, na India e n-outros países, os monumentos megalíticos que presentan furadas por un burato circolar algunha das suas lousas. En Portugal esiste asímesmo un eisemprar de iste xénero, situado na Serra da Ossa (Alentejo) e ainda na Galiza coidouse dexergar as trazas do mesmo fenómeno en dous esteios de duas antas da bisbarra de Laxe (1), mais en todos istes casos o burato

(1) *C. F. Bustamante e S. Parga Pondal*, «Los dólmenes de Dombate y de la Gándara» t. a. do «Boletín de la B. Menéndez y Pelayo» Santander 1924, páxs., 47 e 48.

óllase no fondo da lousa e non na cima coma na Braña de Prados.

E posibel así e todo, qu'a fura en custión, que viría abrirse por baixo mesmo da tampa do dólmen, fora aberta, obedecendo o mesmo orde de ideias, introduzón de obxetos funerarios ou saída dos espritos dos mortos, que presidíu a apertura de buracos análogos n-outras rexións dolménicas da Europa e da Asia.

GRUPO DA CHAN DE SABUCEDA.—Fórmano seis mámoas, moi derramadas que se situan o leste do Outeiro Redondo. A mais inteiriza de todas elas conserva tres pedras da cámara, espetada unha fondamente e deitadas as outras duas sobor do chán. Mede ista mámoa (fig. 31) 16 metros de diámetro i-está arrodeada por un circo de pedras chantadas que sobresaen da terra cousa de 1 decímetro. Ista proteizón da base da morea túmular e corrente en Cataluña i-en outros lugares. Na Galiza non se olla moi abondosa, podéndose rexistrar non embargantes unha mámoa do Monte das Motas, de Lobeira que está cinguida por un verdadeiro valado. N-outras estazóns galegas os circos de pedras arrodean a área onde se erguen varios túmulos como ocurre nas Pontes de García Rodríguez.

(Fig. 30).—Esteo aburatado da mámoa do Outeiro Redondo da Braña de Prados

FOLKLORE DAS MÁMOAS DE CURES.—A semellanza do que ocurre co dólmen de Axeitos, os contos relativos as estesas necrópoles da freguesía de Cures son poucos e pouco intresantes.

Xosé Rei Brión de 60 anos, veciño de Noceda (Cures) dinos o seguinte.

«As arcas teñen todas a porta ô Nacente do Sol, porque os que vivian n-elas eran irmáns dos mouros e adouraban ô Sol.

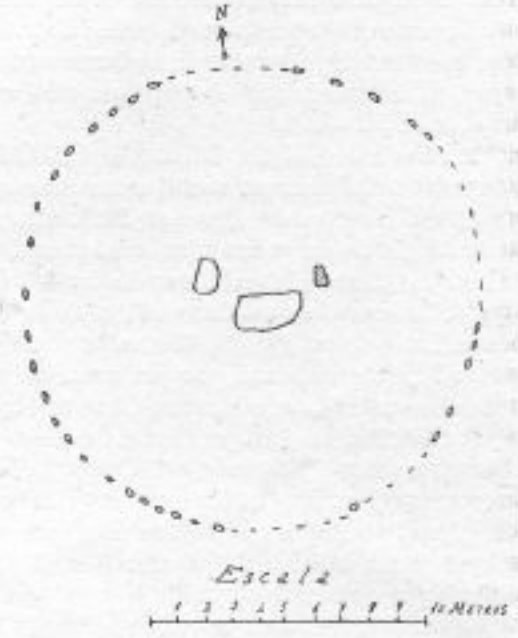

(FIG. 31).—MAMOA NÚM. 1 DE CHAN DE SABUCEDA

Notese que n-ista referenza, as arcas son tidas por habitazóns e non por sepulturas, cousa que pol-o demais aparez patente no nome de algún megalito (Casota do Páramo).

Notese tamén que o erguemento dos dólmens non se apon ós mouros, se non á unha caste de xente, irmandados co-iles por comuns crenzas heliolátricas. Ê iste un caso ben raro no folklore galego onde a denomiñanza «mouros» acocha seguramente moitas entidaes históricas e míticas de orixe difrente, sen que se deixe dexergar entre elas ningunha distinzón de nome.

A similitude sinalada ten sen dúbida o seu fundamento na ourentazón xeral das portas das antas e no modo ritual de rezo e de colocazón dos cadávres entre os mahometanos, voltando sempre a face pra Meca, e compre perguntarse se a tal similitude non sería unha das causas que axudaron a que no esprito popular se confundiran pobos e crenzas ben distintos e ben distantes.

***

A indispensabel notiza de tesouros alcóntrase consinada nos seguintes versos:

«Entre Brañiñas e Brañas de Prados
hai os haberes de sete reinados».

E n-ista outra variante.

«De Mazaricos a Braña de Prados
hai os haberes de sete reinados».

FLORENTINO L. CUEVILLAS E
FERMÍN BOUZA BREY

(Continuráse)

PROBREMAS DE XEOGRAFÍA GALEGA

NOTAS EN COL DAS FORMAS DE POBOAZÓN LABREGA

(Proseguimento)

Vida Económica

Trasalba é unha parroquia sinxelamente labrega; está lonxe dos camiños e non sabe *beilar a peseta* como os garabaneses nas feiras. As soilas formas de aitividade económica alleas ô traballo da terra son a emigración e o negocio do sárrio. Iste antigo no país, comprende duas compañas de homes que van ás terras de viño de Castela, Navarra e Aragón e as vegadas tamén á veiraramar de Pontevedra pr'adicarse ô traballo d'arrincar o sarrio das cubas entr'a venda do viño e a nova vendima, angueira, cansa pois é perciso adoitar posturas violentas no interior das vasixas e traballar finiño con coi-

telos e azadiñas aproposito, pra non mancar as madeiras, sempre en bodegas fondas como cobas e á mercede das variacións do precio da mercancía. Os sarreantes de Trasalba veñen de pais á fillos e coñecen tan ben com'as corredoiras da parroquia grandes rexións das ribeiras do Ebro na Rioxa e no propio cerne de Aragón e Navarra, de Valladolí, Zamora, Burgos (Aranda, Roa), e menos ô sul do Guadarrama (Madrid e Toledo). Teñen un xefe que s'encárrega de falar c'os donos das bodegas e de procurar mercado pr'os sacos de sarrio. As ganancias en bós anos non son cativas. Algús homes teñen volto despois d'unha campaña de catro meses con oito ou dez mil reás. Cuáseque sempre deixan o traballo ús días pra vir a celebrar as festas da parroquia o San Antonio e San Pedro, iste o patrón, que se fan nos derradeiros do Agosto. Haro e Aranda son os centros onde mais se demoran e algús trasalbenses durmen nos seus cemiterios. Á sega en Castela ninguén vai, fai unha chea d'anos e soilo falan d'ela os vellos que ían camiñando e durmían ás vegadas baixo os soportás da Praza Maor de Madrí.

Os carauteres da emigración americana son os xenerales da Galicia interior e pouco nos deteremos n'ela. De poucos anos a esta parte medra a emigración das mulleres non sendo raro que casadas de pouco, deixen os homes ô frente da casa pra ir ganar a vida de criadas en Cuba, Bós Aires ou os Estados Unidos. Tamén aumenta o número dos que non volven e soilo s'acordan da casa pra virse a coidar nos seus días derradeiros. Poucos son os homes de cuarenta anos que non teñan cruzado a mar mais d'unha vegada. Das nove familias antergas e labregas do lugar de Cimadevila somentes unha non ten mandado xente a América. N'unha casa os pais vellos teñen alá duas fillas, tres fillos e catro netos, o pai ten ido a Bós Aires nove veces e duas a nai. A ilusión de todos é ceibarse do traballo do campo e por un negocio. Xeneralmente andan de dependentes de tabernas, repartidores de prodoitos alimenticios, mozos de carga e almacén etc. E moi considerado o que chega a ser capataz d'unha obra (vía do tren, por ex.) e moitos perfeucionaronse nos seus oficios (albañiles). No tempo das valías do zucre chegou moito diñeiro de Cuba, redimironse moitas cargas, ergueronse algunhas casas sobretodo no Outeiro, Fondo de Vila e Fechos, e compuxéronse as mais d'elas. Tamen mercaron terreos grandes pr'a pequena propiedade do país que se pagaban por seis, oito e hastra dez mil pesetas. Mais non se sabe de ningún capidal forte e en troques as quebras dos Bancos d'alá e d'eiquí refrexaronse fortemente na economía da parroquia. O diñeiro non abonda mais circola moito en forma de préstamos hastra o punto que se poden contar as casas que non deban cadela.

Os prodoitos da terra participan de ribeira e de montana. A rexión dos Chaos e cotos e moito menos os fondales, son terras de herdade adicadas ô centeo. Todol-os logares o precuran, pois anque non s'atope preto dos das campás abaixo sobretodo da Bergueira e Soutomanco os veciños teñen eidos de herdade nos términos d'outros pobos. Sementase pol-o xeneral na primeira quincena do outono e seiturase nos principios do San Xohan. A mais da preparación da terra demanda traballos de abica e monda das herbas ruís e as vegadas cando as invernías veñen desmasiado quentes o centeo pónse vizoso e hai que regalo pol-a metade. É un froito que como din os peisanos pasa moitas noites fora; o millor procurase nas herdades dos chaos onde rinde valentes colleitas, mais tamén pol-a densidade da poboazón, hai moitos eidos de centeo que debían andar á monte, pois non pagan o traballo que dán. Moitos foron criados esnaquizando e rompendo laxes e sempre n'eles andan separando as pedras que van ô camiño mais próisimo. O tempo da seitura é de grande balbordo por ser das poucas angueiras que inda se fan a *guichada* ou sexa por axuda. Logo afeixase en mollos que se dispoñen en serras ou en maragoutos e se contan por *diezmas;* calculase que cada unha renda dous ferrados e meio nos anos ordinarios, pol-a medida propia do centeo que é a pequena. As mallas fanse no Sant-Iago e no Agosto. Ô pouco tempo da seitura cando o grau e a palla se consideran ben enxoitos carregase pr'as eiras onde se fan as medas crásicas. N'outro tempo era unha arte especial a feitura dos carros

dispoñéndose as diezmas trenzadas n'unha longa cargación a maneira de trabe que chegaba hastra â cabeza da xugada. Hoxe a xente, menos coidadosa, deixa o pan no eido hastra a víspora ou o mesmo día da malla que se fai cuáseque totalmente con máquina. Cuáseque todol-os logares teñen eiras de propiedá comunal sempre preto das xuntanzas dos camiños gardándose dende longos anos o sitio de cada familia ou xente pra facer a meda. As causas da trasformación da antiga malla son varias; a mais importante o outo precio dos homes e mais que nada a eisixenza de dous xantares bós e caros e viño sin tasa âs vegadas dificuldoso de procurar no cerne do vrán. Eran sonados os malladores dos logares centrales que se dispuñan en equipos de oito, dez, doce e hastra mais e facían ouvir nas parroquias veciñas o estrondar dos mallos e aquiles berros: «Mulleres a eira, e viño en coeira» e longas aturuxadas. Era preciso barrer a eira dinantes do primeiro eirado c'unha xesta negra roubada, e mulleres moi acostumadas a ter a sabán preto dos malladores pra que non se perdese o grau que choutaba, e logo pra dispôr os coaños. Hoxe a máquina despacha en poucos días todal-as mallas da parroquia e ven sempre en compaña da aventadora, operación que antes facían as mulleres de guichada soilo pol-a merenda. Cada vegada se come menos pan de centeo inda que fai algús anos cuáseque todol-os logares teñen forno comunal con obrigación pra cada veciño de quentalo un día determinado da semana. Coltívase moito pr'os porcos, dinantes pr'o foro (inda se pagan algús) e moito pol-a palla pra cama e mantenza do gando que rillando n'il nas longas noites aforra a herba seca escasa na parroquia. A medida do centeo é o ferrado chamado de Amociro ou pequeno por oposición ô acostumado pr'ó millo: divídese en seis coartales ou en vintecatro copelos, e ten o valor de 19'79 litros acugulado e 15'83, raso. Algunhas ventas paganse por outra medida mais pequena que se chama ferrado de Avila mais xa cuáseque non se usa. N'outro tempo rubían os ribeirans a mercar o centeo e baixaban os da bocaribeira en procura do viño. Hoxe inda se garda o primeiro comercio e tamén se vende nas feiras e en algús estabrecimentos das carreteiras e na Ponte de Ourense. Algús veciños coltivan o trigo (Fechos, Fondo de Vila) en pequena cantidá e tamén hai algús anacos adicados â cebada. A prodoición total de centeo da parroquia andará pol-as novecentas ou mil fanegas.

Medra o coltivo do millo en duas formas; de nabeira e de herdade alternando n'ista en dous xeitos; de revoltiza e folla. O de revoltiza sementase en canto se ergue o pan e recollese pol-os principios ou meiados do outono. C'a sua arada competente e en anos de chuvia no vrán aproveitase pol-a espiga; os mais sirve somentes pr'o gando, pois non da sinón carronchos, espigas pequenas e mal criadas. Mais moitas terras de centeo non son doadas pra il. O de folla sementase no Maio despois de que a terra descansou dende que se recolleu o centeo ou sexa todo o inverno, e serviu pra comareiro da facenda. O millo de herdade pra ser bó require reguiñas do ceo pôl-o menos cada mes. Do contrario alapease e ponse como din os paisanos «c'as mans dreitas». As verdadeiras terras de millo son as nabeiras de rega que abondan nas encostas e nas quebradas especialmente no término de Soutomanco, nas Lamas, por baixo d'Outeiro, na Bergueira etcétera e son de todo descoñecidas nos chaos inda que n'istes haxa algús pozos que secan ben cedo. Nas nabeiras sácase a auga pol-os bimbastros dos pozos guiandose por carreiros; algunhas teñen pozos e tanques que permiten a rega corrente. O traballo da rega é dos mais penosos do agro en Trasalba. Por mais compre vixilar moito as tioupeiras que deitaban os pazos, furan nos caneiros e deixan ô descoberto as raíces do millo. O de rega valente e tropical, basto e outo como o home mais grande é moi admirado e forma o orgulo dos veciños das campás abaixo. C'o millo botanse pintos, redondos, duros e verdes con decoracións brancas n'outrotempo iñorados na parroquia, cabazos, colombros e algunhas sandías e cidras. O millo empézase a curtar no principio do Setembre nos anos enxoitos reservándose o de rega pra o Outono. As escascas son angueira de axuda e en moitas

sepárase o cosco pr'os colchós. Moitas vegadas e dificultoso o secalo (en campiños o pé dos cabaceiros, nas eiras, en laxes e penedos, nos balcós). Despois do millo sementase a ferraia nas nabeiras ou os nabos ou o mais acostumado a mistura dos dous froitos. Unha boa nabeira da algús cortes de ferraia; parte d'ela enxoitase pra gardala e algunhas vegadas cando se presenta moi ben deixase pra centeo. Acostumase pr'o millo a medida de Maside ferrado de 17'82 ou 22'28 litros asegún sexa raso c'o rebolo ou acugulado. Ten sona no mercado, que é o mesmo do centeo, o millo pecho e dourado da parroquia. En canto se escasca a palla disponse en maragoutos nos eidos ou gárdase nas barras das coadras pra vianda do gando. A produción quizais supere â do centeo. N'outrotempo aparte dos logares das campás abaixo unha casa era rica con grau pra todo o ano; hoxe todos procuran o viño d'un modo crecedeiro.

Pódese calcolar a produción en 1.500 moios (o moio de oito olas de 34 coartillos ou sexan 18'24 litros; chámase *ola acabazada* a que leva dous netos mais e adoitábase n'algunhas rendas sobretodo nas de viño branco). Todol-os logares procuran cepa; atópanse siñás novas hastra na rexión dos chaos en canto hai un abrigo ou esposición favorabre. N'outrotempo todol-os camiños das campanas abaixo estaban sombreados por outas parras e tamén algún dos outros logares pois n'eles a cepa resiste e rende moito sin mais traballos que poda e arxona. Hoxe somentes se gardan nas ruas d'algús logares (Outeiro) e son todos de cepa antiga, sobretodo de caíño, fresqueiro e acedo que dá agulla ô viño. Algús fanas de cepa americán diant'as casas con bó resultado. Tamén dinantes cuáseque todal-as viñas eran de parricholas baixas. Hoxe a cepa vella ten morto dende o cómenzo do século e todal-as viñas son de *mencia, garnacha, tinto da sorra, alicante* e outras crás moitas d'elas inxeridas en patrós do país (caíño, brencellao, carnote, castellano). As campanas abaixo é terra ribeirán singolarmente os fondales da Fareixa. As viñas inzanse entre os petoutos das encostas e agatuñan por todol-os lados. Prantanse de catro e de cinco coartas e apesares da división da propiedade hai labregos que collen cincoenta e sasenta moios. Gracias â laboura da cepa volve a ser colonizado o fondal do Medelo que n'outrora tivo logares, foi abandoado e coberto de monte e bosque onde teñen partidas cuase todol-os veciños da parroquia, e agora pol-o abrigado do sitio que continua as boas terras do *Val* de Santa Cruz (A Cuqueira), cobrese de boas viñas. O viño das campás arriba e inda de gran parte das d'abaixo, é un pouco chilrán e fresqueiro, bó os mais anos pra beber no vrán. Hoxe o viño é un coltivo de primeira necesidá pr'o paisano inda que da moito traballo e require angueira todol-os meses do ano, por regra xeneral faise a poda no Xaneiro, e logo as mais operaciós recuan un pouco con respeito â verdadeira ribeira. Mail-a vendima endexamais pasa do 15 de Outono inda que veña tempo de sol e moitos anos o branco recóllese sin madurar nos sitios outos. N'outrotempo a cepa vella debeu estar tan espallada ou mais que a nova hoxe. O viño véndese a arrieiros de Cea, Tamallancos etcétera, que o veñen buscar en bestas ou desque a produción vai medrando ôs arrieiros e pipeiros de carro das carreteiras. Poucas bodegas están nas mesmas casas, sinón lonxe ô pé das viñas. Todo o logar do Quintairo é de bodegas onde se garda e fai o viño e se teñen tertulias mentras hai pinga. Algús pra ir a casa precisan andar tres kilómetros. Moitas bodegas do Quintairo e d'outros logares (Penouzoás), foron n'outrora casas de habitación.

As millores terras de horta están ô pé dos logares esmiuzados en pequenas partidas pois ningún herdeiro quer compensación n'outro terreo. A castaña inda é colleita de valía mais xa non se secan. Todol-os logares menos Cimadevila teñen soutos no terreo comunal e algús castiñeiros son de moitos donos. Vellos, acaracochados nas terras, espallados, manteñense mais novos e dreitos nas quebradas afondidas (Formigueiro) lonxanas dos ribeiros do Barbantiño e do Miño pol-as que se van facendo raros. Inda hai soutos de coarenta castiñeiros vellos, e agora xa os peisanos se preocupan de procuralos novos. Xa temos tratado dos

mais albres no capídoo da vexetación, representan unha riqueza abondosa sin chegar â fartura d'outras terras mais agoirentas e fondas. Pr'a venda perxudica a esgrevia calidade dos camiños, e así andan moi procuradas as boas trabes de carballo ou de castiñeiro. Un feito novo é o inzamento dos piñeirales inda pol-os chans mais penedosos. Fai sesenta anos non se coñecían na parroquia; proceden dos que se prantaron na ribeira de Punxin e d'alí foron conquecobre as masas de roca subxacente da maor porción, non fai un chán tan rico como o d'outras terras. Isto vese doadamente na producion do estrume tan necesario pr'as terras. O toxo non chega as pechas formaciós d'outras parroquias, pol-o que se procura con ansia e págase ben inda que o millor remedio sería deixar a bravo moitas leiras de centeo onde canta o arado en todol-os regos, e tamén desinzar as xestas que aproveitando as malas sazós e as rozas fei-

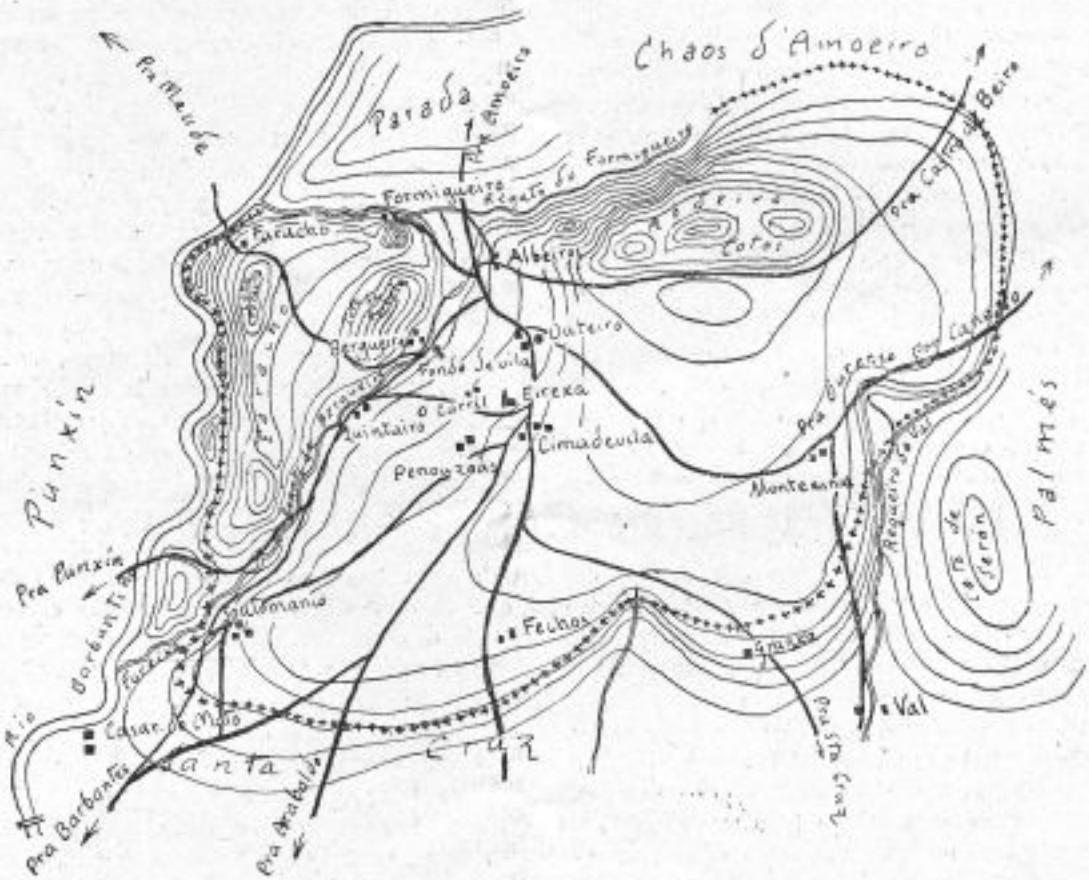

rindo as duas bocaribeiras qu'alí baixan. En toda a parroquia non rube de tres o número de eucaliptos. As oliveiras teñen morto fai moitos anos; dinantes habiaas ô largo dos muros d'algunhas fincas con boa esposición e as aceitonas servian pra parva dos homes n'algús pazos.

A enxoiteza é un dos carauteres noxentos pra parroquia de Trasalba que en relación c'a pequena grosura da tona de humus que

tas nas primaveiras, van cobrindo os montes. Outro nemigo é o fento que pol-o frio nin é doado pra cama das coadras. Outra pranta noxenta é a carpaza, nemiga dos cháns de souto.

Pol-as ditas causas Trasalba non é rica en herbas. É unha das traxedias dos vráns enxoitos e inda nos invernos n'os que a xiada queima. Non é raro o caso da muller que s'ergue pol-a noite pra lle dar â vacola unh

presa de cosco do xergón. Somentes hai lameiros na quebrada do Formigueiro, na veiga de Albeiros, e nas terras das campás abaixo e na rigueira de Monteasnal e Medelo, mais todos pequenos e non ben coidados. Por ista escaseza aproveitanse nas nabeiras as veigas dos regos da auga e procúrase retardar a caba das viñas pra que colla corpo a avea. Os mais dos lameiros son de herba seca e péchanse nos derradeiros d'Abril; a herba ségase no Sant Iago ou no Agosto con gadañeiros de oficio as mais vegadas, que veñen adicados ô seu oficio todo o vrán pois xa vai esmorecendo o costume de facel-o con fouciños por greas de mulleres. O millor lameiro d'herba verde da parroquia está no leito do rego da Bergueira no logar de Pexes. Dín que a fouce esquencida pérdese en un día pol-a medra da herba.

O gando todo marelo, de boa caste inda que pouco atendido, está moi espallado entr'os veciños sin qu'haxa casas fortes de peisanos con moita fazenda. O que tén gando de séu considérase rico. É moi corrente o igoal que nas terras o contrato de medias ou aparceiría. N'as terras os caseiros pagan o diezmo e no gando os donos levantan o pé. Nos porcos a parte do amo é xeneralmente o tercio. Os de Trasalba privados da feira que se fazía no campo do Outeiro o día 6 de cada mes, acoden âs do Carballiño, S. Amaro, Maside, Barbantes, Cea, Bouzas, 21, Ourense, e fan a môr concurrencia na de Amoeiro. Fai poucos anos había moitos e bós exemprares da raza de Cartelle. As boas xugadas de bois son dificultdosas de manter e non sirven pr'os ruis camiños da parroquia. Teñen sona os años ô igual qu'os da terra de Amoeiro. Fai algús anos recastouse grande parte da abenza con carneiros de raza *churra* vidos da terra de Burgos. Faltan montes comunás en moitos pobos: somentes os teñen bós os que participan da rexión dos cotos mais apenas dan un pouco de estrume e ningunha leña.

RAMÓN OTERO PEDRAYO

(Continuarase.)

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

PUBRICADO POL-A SEIZÓN DE PREHISTORIA
DO «SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS» DE SANT-YAGO

CONSIDERAZONS FILOLOXICAS

As leendas localizadas nos castros constituien un dos capitulos mais importantes do noso folk-lore. O teren un soporte material fai que señan mais persistentes que outras, e a gran abastanza de fortificazós e poboados prehistóricos que s'atopan na nosa terra e o feito de os peisanos asimilaren a iles moitas vegadas os penedos de feitío estrano ou as obras modernas, coma castelos, eirexas, fontes, etc., ten dado a certos temas un notabre espallamento. Iremos vendo os puntos mais importantes que atopamos no folklore castexo do val de Vilamarín.

OS HABITADORES DOS CASTROS.—Son eiquí escrusivamente os *mouros,* os quales aparecen mencionados terminantemente en nove dos once castros catalogados con esceizón dos das Fontelas e Piñeiro, dos que pol-o demais hai pouco recolleitado. En sete d'iles, ademais, aparecen os mouros vivindo aínda. No Morgadán fálase de mouras *encantadas.* No da Martiñá fálase d'iles con carauter histórico: estiveron n-il 200 anos.

En realidade, un ensame atento logo descobre en cada caso circunstanzas que veñen revelare a interferenza da *leenda histórica* que atribui a fundazón do moimento ôs mouros, e a *leenda mítica* dos habitadores encantados do lugar.

Â pirmeira forma de leenda, responden: a aira que *tiñan* os mouros no Castro de Marcelle; a silla do Rei Mouro do Morgadán;

a pía dos mouros do de Baínte; e probabremente, o camiño por baixo de terra do das Fontelas e o tesouro do do Piñeiro. Efeitivamente, embora non ben acrarado iste punto, semella pol-o ton especial con que se refiren istes contos, que estas cousas son restos abandoados pol-os antigos habitadores que agora xa non están no sitio.

Por outra banda, nos tres primeiros casos, aparecen ô mesmo tempo: no de Marcelle, unha familia que vive suterraneamente, e surte ás veces pra iren á feira; no Morgadán, unha moura coxa encantada; no de Baínte, unha que sai a asoellar o ouro.

As leendas non difrenzan os mouros *históricos* (non os realmente históricos, senón os que se presentan como históricos), dos mouros *encantados*. No noso traballo: *Da mitoloxía popular galega, Os mouros encantados,* pubricado nos números 43 e 45 de NÓS, pódese ver como os mouros históricos viñéronse pôr no canto das verdadeiras poboazós prehistóricas da Galiza, verificándose o que Raúl Rosiéres chama *lei das trasposticiós*, asegún a qual, esquecido un héroe—que n-iste caso é o pobo dos castros, os celtas—os seus feitos—n-iste caso, o erguemento dos castros—apóñenselle a outro héroe que vive millor na memoria popular—e n-iste caso ise novo héroe son os mouros.

Tocante ôs mouros encantados, no mesmo traballo pódense ver os seus paralelos co-as razas míticas das terras europeias: *Elfen, Korrigan, Kobolds, Ogros, Gnomos, Fadas, Xigantes, Enanos, etc.*, e a sua posibel identificazón cos nosos mitos pre-cristiaos. En toda Europa, os deuses e os espritos desbotados pol-o cristianismo, vanse acochar nos sitios desertos e abandoados, nos bosques, nos penedos, nas ruíñas, nos moimentos antigos—ou millor dito, persisten nos seus antigos lugares de culto abandoados dos homes, e toman un caraute demoníaco que favorez a sua identificazón co-as razas odiadas. Veleiquí fica o siñal de ises deuses ou espritos esquencidos, na cobra encantada do Castro de Morgade, e nos xigantes de ouro de nove pés de outo do mesmo castro.

As leendas non difrenzan os mouros históricos dos mouros encantados; mais o intérprete das leendas ten que distinguir moi ben os ús dos outros: as suas orixes, ô noso ver, son diversas. No pirmeiro caso trátase de unha deformazón histórica; no segundo, de unha lembranza mítica.

OS TESOUROS.—Hai tesouros acochados nos castros de Baínte, Frameán, Morgade, Piñeiro, Santa Adega, Madanela e Río.

As leendas de tesouros andan vastas pol-o mundo. A historia conservounos as dos de Cresos de Lydia, de Osymandias de Exipto, do Tempro de Xerusalem, dos Incas do Perú, etc., e a literatura outros moitos, dende os das Mil e Unha Noites, ata o do Conde de Montecristo. Tesouros verdadeiros foron desatuados pol-os arqueólogos: sirvan de eixempro as tumbas de Mycenas, as croas votivas de Guarrazar, as xoias de Javeá, etc.

Asi e todo, poucas terras haberá no mundo onde haxa tantas leendas de tesouros como en Asturias, Galiza e Portugal. Da sua importanza certifican a tradizón oral, o *Libro de San Cypriano* e o privilexio de Vázquez de Orxas. Sábese que a sona do ouro galego ven xa dos antigos (Posidonio, Strabon, Plinio, Silio Itálico, Xustino). Xustino conservounos a leenda do *Mons Sacer,* todo cheo de ouro. E non é todo discurridura n-estas historias: os romanos sacaron moito ouro de Galiza, e a maores aínda podemos citar os tesouros prehistóricos achados en Melide, a Gudiña, Riotorto, a Recadieira, Castro de Masma, Castro Recouso, e os tantos torques, brazales e outras pezas áureas catalogadas por eixempro na *Edade do Ferro na Galiza,* de Cuevillas, e debidas as mais a achádegos de casualidade. Foi iste, pois, certamente un país de tesouros.

Tocantes á atribuzón dos haberes acochados ôs mouros, no noso citado traballo pódese ver como aparez xa no seculo XII na *Crónica de Turpín,* e volve logo no suposto pergamiño de Don Gutierre de Altamira que reproduz o *Libro de San Cypriano,* pergamiño que cecais foi o prototipo das *Gacepas* ou *Gacelas* d'Asturias. Non temos atopado eiquí, deica agora, as taes *gacepas;* os nosos informantes refírense en troques a miudo ô *Libro de San Cypriano* ou *Ciprianillo.*

O que acontez moitas vegadas é que digan que algún do lugar ouviu falar en lonxanas terras do gran tesouro ou haber que hai en

tal castro ou en tal mámoa ou en tal fonte. Así, o Calote de Casares ouvíu falar en Portugal dos dous xigantes de ouro do castro de Morgade, e un mozo de Morgade, prisoeiro de Abd-el-Krim, ouvíu ôs mouros da preciosa silla do Rei, acochada no mesmo castro.

A TRABE D'OURO.—O coñecido e tan espallado tema da trabe de ouro, en compaña, crar'está, da de alquitrán, aparez eiquí somentes nos castros de Morgade e Santa Adega. Nos dous hai tres trabes: a terceira é de prata no Morgadán e de fogo no de Santa Adega. Non podemos hoxe escrarecel-o probrema de por qué o ouro se presenta na forma de unha trabe.

O aparecer a de alquitrán a carón da de ouro repersenta o perigo de manexar forzas descoñecidas, que sempre siñalan as leendas. A máxia teórica esprica de diversos xeitos iste perigo, o qual relaciónase a un tempo, por unha banda, c'unha conceición dualista do ultramundo, e pol-a outra, co-a intenzón moralizadora ou pedagóxica da leenda. Coido que non hai que desbotar o rol didáctico das leendas, ben demostrado pol-a literatura medieval.

OS XIGANTES D'OURO.—Os do Castro Morgadán teñen mais d'un paralelo: do Couto de Louredo, perto de Mugares (concello de Toén) refiren que no *Ciprianillo* está escrito que cavando alí hase atopar a capela do San Ciprián, e na porta dous xigantes con mazas, e cando entra un, baixan as mazas e mátano, e desfaise todo en ouro. Por iso, o que ó queira lograr, ten que facer entrar dediante un cadeliño ou calquer outra cousa viva (véxase revista NÓS, núm. 5, *Arquivo filol. e etnog. de Galiza*).

O OURO SACADO A ASOELLAR.—Tamén é tema de moito espallamento, e atopámolo eiquí no Castro de Bainte. Semella coma si o ouro tivera necesidade de que o puxeran de cando en cando â luz do sol, como si atuado perdera cecais as suas propiedades. Él haberá n-isto a ideia d'unha relazón entre o ouro e o sol?

Lembremos dous feitos: a astroloxía xudiciaria estabreceu dende tempo inmemorial a correspondenza entre o sol e o ouro; o astro domiña o metal; o metal pertence ô astro. A alquimia veu estabrecer entre os dous certa identidade de natureza: o ouro é unha sorte de condensazón da luz solar. A orixe de estas ideias semella ben antiga.

DESENCANTAMENTO DOS TESOUROS.—No castro de Bainte semella que depende de atinar co-a resposta que un debe dar â moura. Tamén iste tema se atopa a miúdo (Véxase por eixempro: *Prehistoria galega. O Neixón*, por Cuevillas e Bouza Brey, no *Bol. da R. Acad. Galega*.). Lembra o enigma da Esfinxe, os que se propoñen pra obter a man da filla de un rei, etc. E nótese que xeralmente, na máxia realiza o que atina coa verba, pérdese o que a trabuca. En realidade, cada situazón da vida non nos propón un enigma co que compre atinar? Non vai descamiñada a sabencia do pobo, e novamente teremos que lembrar o caraute educativo que tiveron e teñen as leendas: forman parte dos recursos pedagóxicos espontáneos. En parte; o Oriente ainda educa con eixempros e parábolas, non somentes ôs nenos, senón ôs adultos. As obras filosóficas dos chinos están escritas de ise xeito, e non imos xa ô *Panchatantra* e ô *Hitopadesa*. Pois ben: eiquí atopamos castigada a cobiza do que pide o ouro ôs ferrados.

No Morgadán ofércense duas soluciós: 1.º desencantar unha moura coxa, ron din como; 2.ª botar os exhorcismos, cavar ata atopar a cobra, e beixala na testa. O dos exhorcismos ten relazón co *Libro de San Cypriano*, onde hai unha orazón pra desencantamento de tesouros, e un circo máxico que compre riscar no chao, no que s'escribe a verba cabalisteca *Agla* (acróstico de *adhah gabor leolam Adonai:* sodes poderoso e eterno, Señor), moi empregada pol-os mouros na Edade Meia, e d'uso corrente antr'os cabalistas europeus no século XVI, época â que semella que compre atribuir aquil grimorio. O exhorcismo pode ter por finalidade: ou botar fora ou paralizar ôs donos do tesouro pra poderllo coller—ou pra limpar o tesouro da forxa máxica pernizosa que poidera ter. Non temos logrado ainda qu'os nosos informadores nos acrarasen iste estremo. Mais coido que compre distinguir ben o exhorcismo do desconxuro, embora non poi-

damos agardar qu'a xente os distinga en cada caso. O desconxuro pode servir sinxelamente pra desencantar: pra que o tesouro se manifeste na sua verdadeira forma. En todo caso, o exhorcismo reveste xa unha forma específecamente cristián, anque pódese achar posto no canto de un procedemento de mais antiga orixe.

O da cobra repítese tamén moito no noso folk-lore. Aparez a cobra xa coma gardiana do tesouro, xa coma forma que reveste unha dona encantada. De unha e de outra, hemos atopar ben paralelos n-outros fascículos d'iste *Catálogo*. O beixala pra desfacer o encanto é tamén corrente, anque ten a variante de terlle que tirar cos dentes un carabel que leva no bico, coma na citania de San Cibrao das Lás. O desencantador ten que vencer o medo e o noxo que lle causa a cobra; é o sacrifizo que lle val a recompensa.

A RAPAZA COMIDA POL-OS MOUROS.—Atopamos iste tema repetido duas veces na bisbarra de Vilamarín: nos castros de Frameán e da Madanela. As duas, a rapaza sofre por castigo e por vinganza. Coido que co-isto compre relacionar o de:

—*Aquí me huele a carne de cristianillo vivo*

dos castros de Santa Ádega e Marcelle. Novamente terémonos que referir ô traballo citado, *Os mouros encantados*, onde siñalamos a relación dos mouros cos *ogros*, fundada n-estas leendas. Como alí indicamos, hai outras variantes en que os mouros castigan ôs cristiaos que se relacioan co-iles, principalmente, cando revelan o segredo das suas relaciós.

Os mouros encantados teñen case sempre o duplo caraute de proteitores invisibres e de antropófagos.

O SACRIFIZO DOS BOIS.—Cousa curiosa e que se non atopa tan espallada, é a leenda das duas rapazas que de un xeito cáxeque ritual, sacrifican os bois no castro de Marcelle. Hai eiquí unha lembranza dos sacrifizos relixiosos dos pagaos? Poderíamolo determiñar si a leenda nos fornecera mais detalles, e sería d'aquela a proba mais termiñante da confusión dos mouros con razas mais antigas.

E si en realidade tratárase d'un sacrifizo relixioso, como semella o mais probabre, compre ter en conta o feito de seren mulleres as que o realizan—precisamente o seren mulleres as que matan os bois, non adoitando facelo na leenda nin no costume da terra, é o que mais fai sospeitar que se trate d'un sacrifizo relixioso—e iste feito non pode por menos de nos traguer â memoria canto se ten dito e escrito encol das druidesas das sacerdotisas céltigas da illa de Sen, d'outras sacerdotisas nórdicas, e do seu posibre avencellamento co-as modernas bruxas, sabias, feiticeiras, meigas, etc.

Pode ser que todol-os puntos que levamos tocado do folk-lore castrexo do val de Vilamarín, sexa iste o que meirande importanza teña. É dende logo o que abre diante de nós mais longas perspseutivas, fornecéndonos cecais o fío pra unha teoría xeral, cuio esbozo nin é propio facer eiquí, nin o dato abonda tampouco pra fundamentala anque fora de xeito hipotético. Mais non quita que mais adiante, novas confirmanzas nos veñan dar ocasión de darlle desenrolo.

(FIN)

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

GALIZA NA ALEMAÑA

Na Universidade de Bonn, onde é Profesor, deu o noso ilustre amigo Dr. Xulio Martínez Santa Olalla unha conferencia en col da renacencia galega, na que puxo en releve diante do púbrico culto d'aquela cibdade alemana e do seu elemento universitario, a importanza do noso movemento.

Fondo coñecedor da nosa literatura, da que soupo asimilárese as esencias, e amante da nosa Terra, que percorreu con curiosidade d'artista e d'home de cencia, o Sr. Martínez Santa Olalla desenrolou unha visión sintética de Galiza, das suas espranzas e probremas, da sua renacencia cultural, e do sinificado d'esta renacencia no seu cadro natural da vida do país e no cadro total da

Hespaña de hoxe. Despois d'unha introdución sobr'a paisaxe totalizada (chan, ceo, mar, xente, historia) da Galiza e das suas diferencias dentro da Península; despois de lembrar o tempo dos Precursores, especialmente as duas máisimas figuras de Rosalía e Pondal, estudou o movimento rexionalista qu'encomenza co-a fundación das Irmandades da Fala, ata chegar ô movemento cultural de hoxe, enxergado antre outras formas, «*á través del ventanal gigantesco de NÓS*» e do Seminario d'Estudos Galegos. Falou da nosa arte: Asorey e Bonome, Llorens e Corral, etc. da nosa literatura e do noso movemento centifeco: Risco, Cuevillas, Bouza Brey; Otero Pedrayo, Fllgueira Valverde; da nosa contribución caraiterística âs letras casteláns: Valle-Inclán, Fernández Flórez; do gran Cabanillas, verbo da raza; de todo canto antre nós representa un valor dino de ser ostentado.

Ô dar o parabén ô ilustre Profesor vallisoletano, verdadeiro amigo de Galiza, o boletín *NÓS* —onde moito s'estima, quer e admira ô Dr. Martínez Santa Olalla—agradez, non somentes as garimosas verbas que tivo a ben adicarlle, senón o xeneroso servizo feito â cultura galega divulgando os seus valores, co-a sua sabencia e autoridade, onde iles poden ser coñecidos e apreciados. *NÓS* presenta ademais iste feito â gratitude de todol-os bós galegos, e chámalles a atención cara â sua importancia e sinificación, pois elo indica duas cousas: primeira, o valor intrínseco do noso labor cultural, posto que os doutos decátanse d'il; e segunda, qu'a nosa renacencia vai *collendo estado* no mundo.

O BILINGÜISMO NA PEDAGOXÍA

O *Bureau d'Education* de Xinebra prepara un Congreso Internacional pra tratar do enseño dos pobos bilingües. (Seica non contou o *Bureau* co voto en contra de Don Torcuato Luca de Tena). O asunto estase debatendo moito nas pubricaciós pedagóxicas, e eiquí temos leido un ben pensado artigo de Lourenzo Luzariaga, no que, apricando o conto â Hespaña, aboga porqu'o enseño primario se faga na língoa materna dos rapaces, ou seña, nas terras de fala propia, na língoa rexional, úneco xeito de que se poida aproveitar o valor pedagóxico da língoa materna, e de dar ô enseño verdadeira eficacia.

En col d'este tema levou noso direitor Vicente Risco ô Congreso Pedagóxico que houbo hai dous anos na Cruña, un traballo que por causas alleas â sua vontade renunciou a presentar, e que se pubricou despois n-un boletín profesional.

Complácenos moito, pol-o tanto, o vermos pranteado o probrema na Hespaña por persoas en quen se non pode sospeitar ningún intrés de caraute rexionalista, e qu'o fan dend'un punto de vista puramente pedagóxico, pra que se vexa que se non trata d'un escrusivismo que nós queiramos soster. E satisfainos tamén qu'o probrema se prantee internacionalmente, pra que se vexa qu'os nosos probremas non son probremas *de campanario*, senón que abrangueu un caraute universal.

Tocantes ôs argumentos en contra qu'alguén quixera tirar dos estudos de G. de Reynold en col do bilingüismo na Suiza, non son apricabres ô noso caso, pois alí trátase de língoas d'estrutura moi diversa (francés e alemán, alemán e italián) e na Hespaña (¡uitando o caso do vasco) de língoas neolatinas d'estreito parentesco e pol-o tanto non tan alleas unhas âs outras coma pra levaren ô confusionismo. Mais si así e todo se temera o confusionismo, d'aquela, sendo consecuentes, non habería mais remedio senón darlle a preferenza â língoa materna, fose a que fose.

O CONGRESO MUNICIPALISTA RURAL

No «Pueblo Gallego» de Vigo iniciouse a ideia de xuntar un Congreso municipalista do «rûs» e veñen pubricándose no mesmo xornal opinións referintes a elo. A Liga Agraria da provincia de Lugo, que perside o Sr. López Otero, móstrase conforme. A Confederación Rexional, coidamos que tamén. A «Irmandade da Fala» o mesmo. E o mesmo as persoalidades mais saíntes do galeguismo. Logo o Congreso ten ambente, inda que compre facerlle mais aínda.

Non hay dúbida de que é perciso chegar â orgaización do noso rûs de xeito que poidan xurdiren n'él a cibdadanía e o progreso material parellos. Isa orgaización terá que arrincar do recoñecemento da persoalidade integral da parroquia. A parroquia é algo tan vivo na Galiza que mais non pode selo, pesi-a canto se fixo deica agora por esmorecela.

Recoñecida a parroquia, considerándoa como nucleo de municipalidade, onde o espontaneismo poida ter iniciativas, axeitadas as realidades da comarca, falta estudar o acoplamento d'elas, por series de semellanza, a un orgaismo intermeio, libre de peso parasitario, que afluya a unha única e grande institución político-adeministrativa rexional, pensando dende logo en supirmire de raíz as autuaes e absurdas Diputacións de provincia. A tarefa non é doada, mais tampouco imposibel. Para chegarmos a con-

crusións froitíferas o que se percisa é atender primeiro ás realidades da vida campesiña e mariñeira da Galiza que ô escribido nos libros encol de orgaización municipal. Hai que escismar na realidade, esculcar no caraiter dos nosos aldeáns, non perder dos ollos nin as cousas folk-lóricas, nin os tencionamentos tradicionaes, nin os bos costumes antergos, nin as crases de traballo e riqueza de cada sua comarca, para dar co'as millores fórmulas estructuradoras da vida municipal galega, que en troques de violentaren a espontaneidade da raza lle premitan desenvolvérese ceibamente.

Fáigase, pois, embora o Congreso, que hoxe parécenos moi necesario. Pro que n'él, antes que abogados e eruditos das lexislacións escribidas, pesen os homes práiticos no coñecemento do país, en quenes ningún prexuicio puxo ainda teas d'araña anubradoras da crara visión da realidade. Que todo se proyecte, sobre un fondo domiño do meio aldeán galego, como cousa nova n'un país virxe de orgaizacións políticas e administrativas, tal que si se tratara d'unha terra recén descuberta que houbese que incorporar â civilización europeia pol-o esporamento lóxico das suas posibilidades certas de vida.

Este é o camiño a seguir. Indo por outros, perderíamonos na esterilidade.

NOVA APORTACIÓN Â LÍRICA GALEGA

EMILIO Mosteiro, ainda que nacido en Madrí, é un galego cortado a pico. Fillo de galegos, os nosos hourizontes devandaron as suas olladas mais agudas e sostidas.

No libro «Ancla»—libro d'adolescente, conocido de tod'a mocedade de Galicia—ferven as escumas do noso mar e cambian sutiles saúdos os faros galegos.

Hoxe escomenza Emilio Mosteiro a sua pelegrinaxe pol-a lengoa dos seus maores. Ô dal-a notiza, sentimos a íntima seguranza de qu-a nosa lírica—¡tan cativa e avelloucada!—s'ha d'estremecer con arelas de virxe ô sentil'a apreixa da man moza d'este poeta.

OUTEIRO ESPASANDÍN.

EXPOSICIÓN DE SANTIAGO BONOME

No derradeiro mes de Xaneiro celebrouse no Salón Vilches de Madrid unha exposición das obras do escultor compostelán Santiago Bonome.

N-esta exposición figuraban varias obras quexa se habían esposto n-algunha ocasión, e había outras, as mais, que pol-o aquel de presentalas por vez primeira â pública ademiración, dan a conocer o xeito novo que Bonome lle imprime ás suas tallas.

O xoven escultor afastándose, ou millor dito, alternando coas suas tallas enxebres nas que tan ben atinou a expresar os sentementos de delor i-ausencia, iniciase n-un senso mais decorativo qu'il coida mais universal. Mais isto non quer decir que o noso escultor abandoe por compreto o que n-il hai de racial e que cecais sexa superior â sua vontade.

Tal se bota de ver nas tres millores obras d'esta exposición que levan os nomes de «Salomé», «Trono infantil» e «Cariátide». A primeira sobre todo, de tan difícil interpretación pol-o sobado do tema, está resolto con verdadeira orixinalidade; a sua actitude, a expresión que o artista atinou a darlle fan d'ela a millor obra das que até o d'agora teñen saído das suas mans.

A exposición foi un gran éisito de público e de crítica pol-o que felicitamos a Bonome desexándolle novos trunfos.

ACTOS GALEGUISTAS NA CRUÑA. HOMENAXE A CURROS

Como decote, comprindo o seu voto anual o «Circo d'Artesanos» da Cruña, fixo procesión cívica ô cimiterio para honorar a Curros Enríquez, e ôs mais ilustres galeguistas que alí repousan, na data lembrativa da morte do vate celanovés. Na procesión figuraban representantes do concello e de todol-os orgaismos culturaes e artísticos da Cruña. O Segredario do Circo d'Artesanos, leu unhas cuartillas en nome d'is:a Sociedade ô pé da tumba de Curros, falou elocuente patrioticamente Otero Pedrayo, en representación da «Irmandade da Fala», do concello de Celanova e d'outras entidás. E pechou o aito, con outro discurso, o alcalde da Cruña, trás o que cantaron feixes de nenos o hino galego.

O vispera, organizada pol-a Universidade Popular, d'acordo co'a Irmandade da Fala, dou unha conferencia sobre Curros Enríquez, o noso irmán Ramón Otero Pedrayo. Presidiron o acto, un membro do Concello, o presidente da Academia Gallega, o do «Circo», o d'Estudios Gallegos, o da Irmandade, o do Instituto de Segundo Enseño, e o da Universidade Popular.

Fixo unha presentación maxistral describindo ademirabelmente a persoalidade de Ramón Otero Pedrayo o noso irmán Antón Villar Ponte. Logo Otero Pedrayo estudou a Curros e o ambente social do seu tempo de xeito concenzudo. Distingue a provincia adeministrativa d'hoxe da de an-

tano. Ten unha xurdia comparanza entr'a persoalidade de Curros e a de Pondal. Di que se pon se pode tratar da Edade Media esquencendo a Santiago. En ningures se falou deica agora por ninguén do autor de «Aires da miña terra» como Ramón Otero Pedrayo. Iste, que ten unha verba galega percisa e elegante, ô servizo d'unha grande cultura, foi gabadisimo ô remate da sua conferencia.

Seguidamente agasallárono c'un xantar moitos elementos repersentativos da cultura cruñesa que tiveron para a d'Ourense, lembranzas garimosas.

LIBROS

GRABADOS EN LINOLEUM, por XAIME PRADA, NÓS, 1927.

XAIME Prada, artista galego ben coñecido coma caricaturista e dibuxante, e que domiña a difizle téinica do *linoleum*, oferce ô púbrico coma mostra da sua arte iste fermoso album, moi ben editado por NÓS, contendo dazaoito grabados en col de temas da terra, tratados con emoción e dramatismo, e glosados por dazaoito escritores das pirmeiras firmas galegas do noso tempo.

Libro d'arte verdadeiramente intresante, tivo unha boa acollida na imprensa e na críteca, com'era merecente. Xaime Prada é un artista traballador e de vontade, que sinte fondamente a sua arte, debendo figurar principalmente antr'os artistas d'espresión e de tendenza literaria—sabido é que Xaime Prada é tamén escritor—tendenza que hoxe moitos combaten sin vencela. Xaime Prada manexa difrentes procedementos artísticos, e ten traballado moito n-iste do linoleum. Ora, o linoleum, tendo coma ten pol-a mesma natureza mol de mais da materia, unha dureza caraiterísteca qu'o fai pouco doado pra finuras e matices, non todol-os grabados de Prada están igualmente logrados. Hainos com'o *Castiñeiro*, verdadeiramente atinados e felices, e outros en que o artista soupo aproveital-as mesmas dificultás da materia pra tirarlle o efeuto requerido pol-a composición, com'acontez en *Pobo*. Agás ises dous, os que nos parecen mais dinos de nota son o *Cruceiro* (especialmente, os arbres), o *Trono*, co-a nube á que lle deu un gran relevе de protagonista, o *Peirao Románteco*, do que podemos ouservar o mesmo que do *Pobo*, e os *Mariñeiros*, as millores figuras humáns do album.

TRINITARIAS (poesías) por R. CARBALLO CALERO, Ferrol, 1918.

ISTE poeta mozo oferce un nutrido libro de poemas de mocedade, de vena abondosa e longo folgo líreco. Suxetivismos, intimidades, confesiós, poemas d'amor, madrigales, romantismos, o arcaico de nantronte, a peisaxe chegando ô poeta desfeita en sentimentos mais qu'en imaxes, mocedade natural e verdadeira, non contrafeita, mais íntema que sportiva e pol-o tanto pesimista d'ise pesimismo inicial da mocedade cando é sensitiva e de verdadeira natureza poética, moito verbo—cecais habitude do soliloquio que, naturalmente, n-un poeta mozo, é dooroso que fique inédito—ningunha presunción, tídoos sinxelos, ningunha pretensión de sorprender ô leutor. Tod'esto atopamos n-iste libro, e todas elas son virtudes. Crar'está que hai pecados tamén...

Prologa iste libro un poeta, hoxe calado, N. García Pereira, do que lembramos un libro: *Nô de saloucos e bágoas*, precisamente comentado aló nos primeiros números de NÓS. Con millor coñecencia do esprito do poeta, García Pereira trata en catro páxinas d'esprical-o seu segredo, e insiste sobr'o pesimismo de Carballo Calero. Cousa natural.

V. R.

Imp. NÓS, Real, 36-1.º A CRUÑA

X. Calviño Domínguez

Abogado-Procurador

CANTÓN PEQUENO, 1-(OFICINAS)

TELÉFONO. 381 A CRUÑA

FOTOGRABADO

Si ten intrés en que os seus fotograbados sexan os mais perfeitos posibres, convenlle envialos aos

Talleres de fotograbado ESPASA-CALPE S. A.

Rios Rosas, 24-Apartado, 547

MADRID

Este nome xa é por sí unha garantía, pois son os talleres mais modernos e orgaizados para realizar na sua maisima perfeición toda crás de fotograbados en cinc, cobre; tricomias, cuatromias, etc...

O seu servicio e extra-rápido.

As suas obras son perfeitisimas.

P A R D O

ÓPTICO CENTÍFICO

Preguntoiro, 32
SANTIAGO

San Andrés, 50
A CRUÑA

CASA EISCRUSIVAMENTE ADICADA A ÓPTICA CENTÍFICA

BODEGAS GALLEGAS, PEARES E OURENSE

Vinos finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE

LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18 - Ourense

Droguería e Farmacia

LUIS FÁBREGA

Progreso, esquina a Luis Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros **RAFIUM**

De mais dura qu'os de pruma e limpan millor. Véndese en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille - OURENSE

F. ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19 — Teléfono 28

OURENSE

Use o novo cristal PUNTAL, fabricación de Zeis, e escrusiva da

CASA DE LOS LENTES

Plaza Mayor, 18. OURENSE.

A hixiene nos nenos

é a garantía da sua saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que âs suas altas calidades meiciñás xunta toda a finura e prefume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfeito desenrolo das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitísmo.

1pta PASTILLA

JABÓN LA TOJA

ÚNICO EN EL MUNDO

O Xabón da Toxa ademais de ser o mellor é un producto galego que nos honra no mundo enteiro

AGUAS DE

MONDARIZ

FUENTES DE GÁNDARA Y TRONCOSO

Propiedad de los Sres. Hijos de Peinador

Véndese en todal-as Boticas, Drogueirías Hotels, Depósitos d'augas minerás, Restaurants e vagós-camas de todol-os trés

Estas augas, de sona universal son o remedio enxebre e eficacísemo cand'un quer combater o Artritismo, a Diabetes, Desnutrizón, Obesidades diversas, doenzas do Aparello dixestivo, Anemia e Neurastenia

Riquisma auga de mesa gaseada naturalmente

MONDARIZ-BALNEARIO Áchase á 35 Km. de VIGO